

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧАСТИН МОВИ З ТЕМПОРАЛЬНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ЗНАЧЕННЯ

У статті розглядається специфіка семантики та особливості функціонування слів різних частин мови – дієслів, іменників і прикметників – з темпоральними компонентами значення.

Об'єктом нашого дослідження є дієслова, прикметники та іменники, які функціонують як предикати пропозиціонального відношення і характеризуються наявністю темпорального компонента значення у їх семантичній структурі. Таким чином, наявність темпоральної семантики може об'єднувати слова різних частин мови. Аналіз ілюстративного матеріалу доводить, що такі лексичні одиниці семантично співвідносяться. Отже, слід враховувати не тільки специфіку категоріальної семантики даних одиниць, яка обумовлює їх належність до тієї чи іншої частини мови, а й імпліцитні компоненти їх семантики, а саме темпоральні значення, які є далеко не останнім фактором, що зумовлює особливості синтагматики цих одиниць, закономірності їх включення у процес мовлення.

Основні значення кардинальних частин мови неодноразово були предметом спеціальних досліджень. Відомо, що понятійна основа іменників передусім характеризується відображенням матеріальних предметів і, отже, наявністю загальної категоріальної ознаки предметності. Ономазіологічна категорія предметності, яка лежить в основі виділення іменників як частини мови, протиставляється в граматичній системі мови категорії непередметності. Це протиставлення кожна мова в рамках власної системи проводить як протиставлення "імені" та "дієслова", тому що кожного разу можна безперечно сказати, чи є дане щось у певній мові "іменем" чи "дієсловом", а, отже, "об'єктом" чи "процесом" [1:235]. Серед повнозначних знаків названа опозиція визнається найбільш явною, у ній часто вбачають ядро граматичної системи [2:46; 3:231].

У реченні іменники часто "стикаються" з прикметниками, вживаючись в одному лінійному ряду, тому що категоріальне значення прикметника – значення відносної чи якісної ознаки – формально виражається передусім у його відношенні до іменника [4:85]. Ознака в прикметнику "відображена не сама по собі, а як закладена у предметі, і тому в ньому міститься невиразна вказівка на сам предмет" [5:134]. Однак прикметник та іменник – це дві частини мови, в основі яких лежать онтологічно різні ознаки. Їх розмежування чітко простежується у всіх випадках синтаксичного вживання, навіть у випадках їх синтаксичної взаємозаміни, тобто вживання прикметника у функції, характерній для іменника, і навпаки [6:155-156].

Значення ознаки, орієнтованості на об'єкт зближує прикметник із дієсловом. В ономазіологічній категорії ознаки у широкому розумінні слова виділяють ознаки, які мисляться як такі, що "простягаються і протікають у часі" і лежать в основі значень дієслів, і ознаки, які мисляться статично і лежать в основі прикметників [2:46]. Дієслова і прикметники характеризуються семантичною несамостійністю. Ці частини мови не мають власної денотації і виконують денотативну функцію за допомогою іменника, що й дозволяє розглядати їх як близькі класи слів із сигніфікативним (відносним) характером значення [3:89].

Близькість дієслова та іменника неодноразово відзначалася в лінгвістичній літературі. Характеризуючи ці частини мови, А.А.Уфимцева стверджує, що дієслова і прикметники, "які мають більш відносне номінативне значення, ніж іменники", становлять "особливий тип характеризуючих знаків", іменники ж, на відміну від дієслів і прикметників, "більш автономні, абсолютні й детерміновані багатьма факторами" [7:154].

Враховуючи близькість значень дієслова і прикметника, Дж.Лакофф у свій час запропонував розглядати їх як різновиди однієї лексичної категорії [8]. Однак близькість дієслова і прикметника як частин мови, які характеризуються значенням ознаки у широкому розумінні цього слова, не свідчить, що вони абсолютно тотожні, і не заперечує наявності в кожній з цих частин мови особливостей їх категоріальних значень. Названі частини мови відрізняються одна від одної також різним "набором" граматичних категорій, специфічними функціями у складі речення та іншими характеристиками.

Встановлена наявність темпорального компонента значення у словах трьох частин англійської мови вказує на те, що відмінності, притаманні таким одиницям, не означають, що вони утворюють абсолютно різні, гетерогенні, ізольовані класи слів, які не перехрещуються один з одним. Отже, вказану ознаку темпоральності можна включити до складу ідентифікуючих ознак частин мови. Її наявність підтверджує факт взаємопроникнення різних класів слів мови на основі "різноманітності видів і форм зв'язку мовних елементів один з одним" [9:3].

Лінгвістична думка традиційно виділяла із складу лексики слова різних частин мови, які співвідносяться з реалізацією дії в певному часовому плані. О.О.Потебня, наприклад, пов'язував із планом майбутнього мовні засоби вираження бажання, в якому, незалежно від його словесного вираження, відтворена подія майбутня. Згідно з цим, "у мові подання бажаного минулим можна розглядати як окремий випадок зображення об'єктивномайбутнього минулим" [10:270-271]. Правильність цього висновку підтверджується, зокрема, особливостями функціонування предикатів бажання у багатьох мовах, у тому числі й в англійській, наприклад: want, wish, desire та ін.: I want you to go tonight (Pearl S. Buck). Ma had not the desire to make a career and a success (W.Golding).

Специфіка семантики дієслів бажання, яка передбачає відсутність об'єкта в дійсності й присутність його лише в думці [10:349], спричинила, як справедливо відзначив О.Есперсен, поєднання у дієслів багатьох мов

значення бажання і значення майбутнього часу. Деякі з таких дієслів втрачають лексичне значення бажання і переходять до групи допоміжних дієслів, які вживаються для вираження майбутнього часу [11:304-305].

Відзначаючи здатність таких дієслів вказувати на віднесеність дії, вираженої залежною предикатною одиницею, до майбутнього, слід, однак, підкреслити, що дієслова бажання, а також і дієслова інших семантичних груп виражають віднесеність до плану майбутнього у самому загальному вигляді [12:93].

Окрім згадки про темпоральну орієнтацію предикатів – компонентів конструкцій “дієслівний / іменний предикат + інфінітив”, тобто предикатів, які утворюють конструкції з предикатними актантами в англійській та інших мовах, знаходимо у багатьох авторів (див., наприклад, роботи А.В.Бондарко, Л.Карттунена, О.І.Шендельс та ін.).

На зв'язок лексичних засобів вираження категорії бажання у сучасній англійській мові з ідеєю майбутнього часу вказує О.А.Пелих [13]. Аналізуючи конструкції з предикатними актантами у німецькій мові, В.Н.Єрхов звертає увагу на той факт, що деякі модусні дієслова в абсолютній часовій формі відображають єдиний часовий план контексту, в той час як форма пропозиціонального дієслова характеризується одним із значень відносно часу [14:75].

“Дієсловами, які дивляться вперед”, називає одиниці типу “обіцяти”, “погрожувати”, “проорокувати” та ін. Н.Д.Арутюнова [15:223].

Факт присутності темпоральних компонентів у семантичній структурі англійських дієслів, які означають поняття пропозиції, прийняття і відмови, відзначає Т.Г.Давиденко [16].

Розглядаючи дієслова wait, expect, hope та інші, Н.Н.Раєвська пов'язує можливість сприйняття форми теперішнього часу таких дієслів, як футуральної з зумовленістю їх лексичної семантики (“внутрішньою лексичною зумовленістю”) [17:71].

Глибоке дослідження семантичної структури слів з темпоральними компонентами значення на матеріалі німецької мови провела І.Я.Харитонова [18].

Лінгвістичний досвід дозволяє нам пов'язувати події, про які ми мріємо, які плануємо, на реалізацію яких сподіваємося, виконати які маємо намір та ін., з майбутнім. Отже, закономірно припустити наявність проспективної темпоральної семи у лексичних одиниць, які виражають вказані психічні стани, відповідно у дієслів dream, plan, hope, intend, determine, want, wish, long та їх іменникових аналогів. Відношення, які існують у реальній дійсності, дозволяють нам також припустити наявність проспективної темпоральної семи в одиниць з семантикою спонукання до дії: ask, order, demand, beg та ін., бо спонукання до дії передбачає наступне виконання чи невиконання відповідної дії.

Події, про які ми згадуємо, реалізацію яких ми констатуємо та ін., в першу чергу пов'язуються нами з планом минулого. Тому закономірно припустити наявність ретроспективної темпоральної семи у предикатів remember, forget; glad, grateful; memory, recollection та ін.

Аналогічно ми приходимо до висновку про наявність контемпоральної семи у одиниць типу like, love та ін.

Необхідність виділення граматично значущих темпоральних компонентів у семантичній структурі слів різних частин мови обумовлює необхідність аналізу їх семантичної структури, а саме поділ їх певних лексико-семантичних варіантів на окремі смислові одиниці. Компонентний аналіз є прикладом взаємозалежності процесів диференціації та інтеграції. Виділення тих чи інших найменших одиниць змісту дозволяє, перш за все, розчленувати значення слова, зрозуміти його сутність і в той же час охоплення названим методом дослідження всієї одиниці є не що інше, як прояв інтеграції. При виділенні із корпусу словника одиниць із темпоральними семантиками можна ефективно використовувати метод аналізу словникових дефініцій, який у сучасних семантичних дослідженнях справедливо розглядається як один із видів методу компонентного аналізу. Незважаючи на певну суб'єктивність словника як атрибута людської природи, словникові дефініції розглядаються як достатньо повне та об'єктивне джерело формалізації змістової структури слова. Принцип дослідження словникових дефініцій, який висунув у свій час Ш.Баллі, передбачає, як відомо, вияв у тлумачних словниках ідентифікаторів того чи іншого змісту мовної одиниці. Такими ідентифікаторами наявності певних темпоральних сем у семантичній структурі слів різних частин мови виступають у відповідних словникових дефініціях певні часові форми дієслова, лексичні показники того чи іншого часового періоду – конституенти периферії функціонально-семантичного поля темпоральності. Прикладами словникових дефініцій, які вказують на наявність темпоральних сем, можуть бути такі: hope - a feeling that what is wanted will happen; plan - arrangement for doing or using something considered in advance; remember - call back to mind the memory of; anxiety - a state of being uneasy, apprehensive or worried about what may happen, concern about a possible future event. Однак слід відзначити, що далеко не завжди у словникових тлумаченнях наявність темпоральної семи розкривається так чітко. У деяких випадках її ідентифікація забезпечується методом ланцюгового дослідження декількох словникових дефініцій. При цьому важливо враховувати також реальні контексти функціонування таких одиниць. Дослідження вживання дієслів, іменників та прикметників із темпоральними компонентами значення у контексті, у синтагматичі є доповненням до їх аналізу в парадигматичі, вивчення словникових дефініцій і дослідження сполучуваності слова доповнюють і уточнюють один одного і є невід'ємними частинами єдиного тлумачення слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Степанов Ю.С., Эдельман Д.И. Семиологический принцип описания языка // Принципы описания языков мира. – М.: Наука, 1976. – С. 203-281.
2. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 115 с.

3. Медведева Л.М. Залоговое значение в кардинальных частях речи: проблема межкатегориального взаимодействия (на материале английского языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – К., 1983. – 486 с.
4. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М.: Наука, 1974. – 428 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – Изд. 7-е. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
6. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1959-431с.
7. Уфимцева А.А. Типы словесных знаков. – М.: Наука, 1974. – 206 с.
8. Lakoff J. Stative Adjectives and Verbs in English. – The Computational Laboratory of Harvard University. Report № SF-17, 1966. – P. 1-16.
9. Зернов Б.Е. Взаимодействие частей речи. Статика и динамика (на материале английского языка): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – Л., 1988. – 31 с.
10. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. 1-2. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
11. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. – N.Y.: W.W.Norton & Company. Inc., 1965. – 358 p.
12. Серебренников Б.А. Как происходит отражение картины мира в языке? // Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука, 1988. – С. 87-107.
13. Пелих Е.А. Структура лексико-семантического поля желания (на материале русского, украинского, английского языков): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Саратов, 1984. – 196 с.
14. Ерехов В.Н. Относительное время в конструкциях с предикатными актантами // Типология конструкций с предикатными актантами. – Л.:Наука, 1985. – С. 75-78.
15. Аругюнова Н.Д. К проблеме функциональных типов лексического значения // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156-250.
16. Давиденко Т.Г. Семантические особенности и взаимосвязи английских глаголов, обозначающих понятия предложения, принятия и отказа: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – М., 1982. – 222 с.
17. Раевская Н.Н. Очерки по стилистической грамматике современного английского языка. – К.: Изд-во Киевск. гос. ун-та, 1973 - 144 с.
18. Харитоновна И.Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики. – К.: Вища школа, 1982. – 159 с.

Матеріал надійшов до редакції 12.12.2000р.

Сингаевская А.В. Специфика семантики и особенности функционирования частей речи с темпоральными компонентами значения.

В статье рассматривается специфика семантики и особенности функционирования слов разных частей речи – глаголов, существительных и прилагательных – с темпоральными компонентами значения.

Syngayivska A.V. Semantic and functional peculiarities of the words of different parts of speech with temporal semes.

The article deals with the semantic and functional peculiarities of the words of different parts of speech – verbs, adjectives and nouns – with temporal semes.